

Љубомир ЗУКОВИЋ*

МИСАОНИ РАСПОНИ И ДОМЕТИ У ЊЕГОШЕВОМ ЛАЖНОМ ЦАРУ ШЋЕПАНУ МАЛОМ

Апстракт: Намера је ауторова била да, уз остало, скрене пажњу на неке битне Његошеве идеје о историјској судбини српскога народа и шта је на то највише утицало. Какве су пчеле без матице, а какве са много матица. Можда је овај прилог најприкладније започети Његошевом мишљу да *Свемоућсѣво свѣтом ѿајном шайѣи / само души йламена йоеѣе*. Према моме осећању овде је тежиште у речи *йламена*. Тај својеврсни стваралачки пламен букти и кад песник упире свој жедни поглед пут небеса, иштући од њих душом запаљеном одговоре на она најсуштинскија питања о човеку и његовом позвању на земљи, али и онда кад песник од свога драгог наставника Симе Милутиновића Сарајлије, који му *уведе йоїлед йрви у йрозрачнијем йростјорима ииѣе да йостјави у йламѣеће врѣе јоѣи којеја срискоја хероја*.

Кључне речи: *Шћейан Мали, Теодосија Мркојевић, мисао, мисаоност, веровања, Срби, Турци, злочин, злочинсѣво, мула-Хасан, молийве*

За њега је поезија, првенствено, жеља и напор да се речима докучи *искра ѿајансѣвена*, а то се не дешава ни лако, ни често, него тек онда кад се човеку посрећи да се *йойне више сѣмоја седе*, кад му се у стваралачком огњу учини да *види велики лисѣи од књије миробийѣија*. Тек му се томе тренутку пружа прилика да песничким језиком каже оно што му је дошапнуло *свемоућсѣво*.

Све се ово, превасходно, односи на оно што и иначе чини сам врх песничког израза, његов нерв и крвоток, мисаони допринос поимању, па онда и осећању света и живота. У *Горском вијенцу*, *Лучи мирокозма*, посебно у њеној *Посвѣѣи*, али и у неким другим владиним песмама, тога има у громадама. По томе је Његош, рекло би се, без премца у српској поезији. У *Лажном цару Шћейану Малом* тога је приметно мање, али се ипак нађе, макар у зрнцима, ређе у повећим кристалима. Овде ће, заправо, о

---

* Академик Љубомир Зуковић, Академија наука и умјетности Републике Српске

томе и бити речи: како о њиховом броју, тако и о њиховом значењу и домету. Наравно да ово последње, у великој мери, зависи од тога ко и у којој прилици неку мисао изговара. Од тога зависи и у којој мери она изражава песников став. Кад је о томе реч, треба рећи да у овоме делу у песничком име најчешће говори игуман Теодосија Мркојевић.

Од једног његовог опширнијг запажања о узроцима страдања српскога народа, можда је и најбоље да започнемо непосреднији разговор о овој теми. На срачунату похвалу Срба коју изговара Рус Долгоруков, Теодосија одговара:

*Истиина је да су народ храбри,
Да су били. Али ће су сада?
Вјеровања Србе истиражише.
Ми смо Срди народ најнесрећни:
Сваки Срдин који се ирревјери –
Просио вјеру штоо заирли друју,
Но му ирросио не било иред доиом
Штоо оирни образ иред свијетом,
Те се зваиши Срдином не хоће.
Ово ти је Срде искобило,
Родовима иуђим учинило.*

Овде је Његош сасвим на линији Доситеја и Вука у погледу схватања нације, односно о Србима *сва тири закона*. Наравно, Теодосија Мркојевић је у свом исказу мислио, пре свега, на исламизирани, односно потурчене Србе, али, зацело, и на њихово католичење, које је већ тада увелико било на делу, посебно у у оним областима којима је владала Аустрија, Угарска и Млетачка република.

О томе колико је сâмога Његоша та појава погађала постоје бројна сведочанства, а ја ћу овде као доказ навести само део његовог писма Осман-паши Скопљаку: *Ја сам инокосан, ја сам сирак. Помисли ће су ми браћа и славни иласовиши кнезови и војводе нашеја царсйва: Црнојевићи, Обрендеиовићи, Куленовићи, Скойљак, Сйочевићи, Љубовићи, Ченјићи. Бој сâми зна (када ће се они своје славе сйоменуши) и до када ће се ова моја браћа од своје рођене браће иуђиши... и до када ће за иуђу користи радоиши, не сјећајући се себе ни својеја. Како штоо си и ти иуђи надничар и служийель. Уираво су зашо, закључује с горчином владика, развалине нашеја царсйва у нашу крв оирезле. – Ево ойшише наше несреће! То нам се све дешава онда кад се све остало, што један народ чини посебним, зане-*

мари, а подлегне *ојровној сили вјеровања*. У једном другом писму истој личности, Његош говори о томе да би и Осман-паша Скопљак, без обзира на то што је сад турски везир у Скадру, као Србин, уместо што му смета и све против ње ради, имао разлога да се поноси *дичном слободом црногорском, ако не у ове дивље ћошкове*, где се много тога губи и брка, а оно *дарем њред великијем и њросвешћенијем свијетом*, јер су они који је, уз велике жртве, освајају и уживају, *с њобом једне крви и једнога имена*.

Тако различита веровања, њихова отровна сила настављају да и даље буду српска коб, да их деле, окрећу једне против других и сатиру; да их, како рече игуман Теодосија, чине туђим робовима и, најпосле, истражују. У минулом веку Србе је захватила, силно их поделила и окренула једне против других једна нова пошаст *кривој веровања*. По његовом главном изумитељу названом *марксизам*, који се касније такође изделио и по својим апостолима добијао и посебна имена. У последње време те се поделе не зову верским, него идеолошким, али последице су исте. Његош би казао: *О њроклетњо криво вјеровање, / њрно ли си браћу завадило, / њрно ли си браћу њомразило!* Жртве су, у сваком случају, многобројне, а о црном образу пред светом – и оном равнодушном и оном злурадом – да и не говоримо. Та болест, која се према Теодосији Мркојевићу зове *Продаје се ко му више даде*, хара и пустоши и даље: можда и до сâме истраге. Према томе, игуманова дијагноза о узроцима српске коби страдања је, по несрећи, тачна и потврђена и по дубини и по ширини, и синхроно и дијахроно. Показали смо у којој се мери то може сматрати и песничким ставом, а колико је због те појаве лично страдао, трпео и патио, песнички је најснажније проговорио у *Посвети Луци микрокозма*.

С обзиром на све о чему је било речи, не би требало нимало да нас чуди то што исти тај Теодосија Мркојевић од својих сународника тражи: *Да се ужа једнога држимо и за вођом једнијем идемо*. Све то, утолико пре што смо ми, ипак, *шака малена народа*, али – за срећу или несрећу – *ојићња слободом*.

У тренутку кад се на Цетињу истовремено сабрало *цар и њринциј с њридесњи официрах, два владике и два њањријарха, шесњи сердарах и шесњи војеводах*, према томе, толико да би их *многа једном царсњиву било*, игуман Теодосија чак прижељкује *унањријед више* и свога саговорника пита: *Шњња би биле њчеле без мањице?* На то му четовођа цуцки Бајо Гаврилов одговара да је цела истина да су пчеле без матице збуњене, али уместо одговора и он поставља питање: *А какве су са многа мањица?* Одговор је и овде изостао, вероватно зато што је могућ само један, који би гласио: прво збуњене, а онда – изгубљене. Наравно да се овај, помало

необични разговор између игумана Теодосије и Баја Гаврилова у подједакој мери односи, како на мирске вође и старешине, које би ваљало да, попут матица, окупљају, уређују и бирају прави пут, тако и још више на духовнике, утолико пре што је непосредан повод за овај разговор управо присуство всељенског патријарха Есперијуса, који уместо очекиване богоугодне поуке и благослова, *йоче вражју йросийайи науку и йировайи народ ойачилом*. До које је мере све то погубно и неприродно, упрво најбоље показује поређење са пчелама међу којима би се нашло *многo мaйишца*. Срећом пчеле, следећи свој урођени инстинкт, знају како да се такве невоље реше и ако им се она којим случајем деси.

Очигледно, Шћепан Мали није први, а неће бити ни последњи у нашој историји, који се лажно прдстављао и китио лажним звањима и титулама. И ову појаву покушава да објасни, ко други него игуман Теодосија: *Код бесийидна и срамоийна лица добродјетелъ немаде цијене*. У свету се непрестано носе зло и добро, лаж и истина; они који наступају у име и помоћу силе, пред којом се, верују они, *сваийта лако мрви*, али срећом и они који се уздају да су *све силе мрйиве и ниийтавне за оноја који йраво мисли, йше часйй људи више нейо йлаву*. Борба против зла, превара и лажи тражи, наравно, жртве, али ко жели да му спомен међу потомцима вечно траје, зна се: *мученик је овоја свијетја*.

Незахвално је и мучно, а често и без икаквог изгледа на успех, настојање да се народ скрене са неких својих уверења и заблуда, како безразложних отпора и мржњи, исто тако наклоности и слепе привржености. То је често теже постићи *но усйтавийй муийну йойочину која седе ломе йровалама*. Нема тога, ни таквога *ко ће свијетй исйравийй леђима, ко л' цијеле ойаметийий људе?* Зато је на крају и уследио закључак близак, можда чак и поразнији од онога из *Горској вијенца*, да је *йучина једна сйока йрдна*, да су људи, не само будале *од сйтарине*, него да ће такви *осйайи довијека*.

У делу у коме се, изнад свега, велича храброст и где се *рађа и мре йог оружјем*, о народу кога *йоййреде није соколиийи*, народу *ойийта слободом*, о коме се *чудна йреданија на све сйране чују и йросийљу*, где се за слободу говори да је *царица* – изречено је и неколико мисли и запажања о личју свега тога: о ропству, страху и малодушности. Чини се, ништа природније од тога. Док је опасност, колико-толико, далеко, многи се хвале и размећу јунаштвом јер – *без муке је јунаковайи лако*. То успева чак и лажном цару Шћепану Малом, али *када на врайи муке дођу*, онда први он од патријарха Бркића тражи помоћ и савет, да му макар толико каже *колика је сила у Турчина и јесу ли ваљасйи јунаци*, на шта му овај мудро од-

говара: *Госѿодаре, не знам ѿи казати; ниѿда роба за моћ ѿиранина / не-мој ѿиѿиати да се не ѿревариш... / ја не моју већ никад имаѿи / ѿоњаѿија о ѿоме ѿравоѿа, / но се мучи како ѿе доѿ учи.* Онако како људи у невољама раде откако је света и века. Само тренутак пре тога, поп Андрија говори Шћепану да је надлазећа опасност као поручена јер тобожњем цару пружа прилику да пред народом покаже како ће му *круна ѿрисијајати*. Морао би он знати бар толико – и најбитније, с тим се у складу понашати – како је свако рођен *да ѿо једном умре*, а да само *часѿи и друка живе довијека*. Онај који не зна и не уважава тај закон, нашао се на погрешном месту и времену и ту му нема опстанка, пао је на испиту.

Не би се баш могло тврдити да је са карактером Теодосије Мркојевића у пуном складу његово нагло одустајање од, пуног жестине, различавања лика, намера и поступака лажног цара Шћепана Малог, уз образложење како *ријейко дива у свијетју да истина ѿред нечисѿом лажи смије своје уши ѿомолиѿи*, те ће, према томе, и њему најмудрије бити да убудуће држи језик за зубима; да се, заправо, ваља помирити с тим да у *дрхѿећој руци канѿар ѿраво мјериѿи не смије*. Пошто кантар нема душу, а народна загонетка за њега каже *Где ѿод клече, ѿраво рече*, то онда значи да огрешење о правду и право иде на душу онога ко би требало да прочита шта и колико кантар показује. Очигледно, умни игуман слути времена и прилике кад се истина неће утврђивати, него, на овај или онај начин, изнуђавати, односно куповати. У сваком случају, необична је и у делу недовољно образложена та промена у игумановом понашању, јер није давно било кад је, крстећи се, говорио како се сѿам стиди Шћепанове срамоте, његовијех *лажи и ѿлеѿења* и најпосле му у лице скресао да иде откуда је и дошао, *док нијеси шѿо ѿражиш нашао*. Након тога је поп Андрија и осетио потребу да Шћепана узме у заштиту, уз тврдњу да се његовом страху и не треба чудити, јер уз све своје жеље и напоре, човек остаје, и на крају *мора биѿи* само човек. Ту му скривања и претварања много не помажу, па зато *ѿод крунама има сѿирашивацах*, исто као што у *ѿрњама има виѿезовах*. Према томе, то што се Шћепан или било који човек плаши није његова кривица, *неѿо ѿа је доѿ ѿаковоѿа дао*. Уосталом, Шћепан сам нуди објашњење за своју малодушност и страх од рата: *с ѿеѿињсѿвом сам у двору ѿодњивљен; / разблажена и млакава душа / сѿреѿи ѿрдно од раѿа крвава*.

Треба, ипак, нагласити да игуман Теодосија и није битније променио своје мишљење о Шћепану Малом, али је спреман и способан да се брзо прилагоди околностима, да почне говорити и радити оно што налази да је у том тренутку корисно и за њега и за народ с којим дели судбину. Као

човек који је много тога искусио, он зна да је смрт *їрка сїарцу, ка ђеїшеїшу*, а особито да је *неїак човїек їунан кривице*.

Игуман је, према томе, устукнуо пред снагом народне воље, оданости следе и жеље, а још вероватније потребе да се, у бесудном месту и времену, потчињава ауторитету, па макар и лажном. Чуо је како се народ Шћепану заклиње: *За ївој животи наше їолажемо, ївоја ријеч наши ђе закон биїи*. А колико му је одан, види се и по томе што, кад Шћепан плаче *и сав народ їлаче*. То је ипак снага која се мора уважавати, а може се и корисно употребити – само је ваља добро усмерити. Супротставити се народној вољи, исто је што и супротставити се божијој. – *Ко ђе їореї дожју и народну?*, опомиње сџм Шћепан своје противнике. Уз све то, он је својим ауторитетом доста корисних ствари направио, а најважније – зауставио међусобне свађе и кржаве обрачуне, за које једна личност рече: *При смуїњама нашим домаїијем, сївар је їурска нама као свадба*, те би стога, цени исти тај, боље било да их *куїа све їонесе, но времена їрва да се врїе*, а вратиће се брзо ако се лише царског ауторитета којим зрачи Шћепан. Биће, дакле, да је игуман Теодосија, и без промене свога става о Шћепану Малом, схватио да је – не само бесмислено, него и штетно опирати се народној вољи и жељи. Звезде које су нестале још дуго могу људе да греју и обасјавају.

Што се пак тиче бахатости и надмених претњи руског кнеза Долгокурова, имам утисак да је на овом месту проговорило Његошево искуство о односима *високої їокровиїеља* према њему, којим је поводом у једној прилици изјавио да се осећа као роб петровградских ћуди. Зато на претње надменог Руса, да Црногорци због своје следе оданости лажном цару могу бити лишени руске подршке и пријаљства, одговара поп Андрија: *Ту људави чистїе драїске није, / коју један човїек из їакосїи / ди моїао собом їреїрїнуїи*.

У последњем *Пеїиом дјеїсївију*, које се збива у Скадру у соби Мехметпаше, на почетку, тројица турских првака у доколици расподелају о томе на који би начин души својој олакшали, која трпи и страда због разних непријатних догађаја и невоља које се људима дешавају у животу, а кад је реч о њима тројици, пре свега, због неуспеха у последњем нападу на Црну Гору. Имам, као лек, предлаже редовно и обавезно упражњавање молитви и свих религиозних обреда које прописују свете књиге, што Мула Хасану даје повода да проницљиво закључи: *Молиїве су нужде сачиниле. / А да земљу зле нужде не їњече, / не би небо имало досаде, / родиња му не би земља била*. У питању је, свакако, једна од бриткијих Његошевих песничких мисли, чије се значење тешко може доводити у питање.

Већ у наредном *јављенију*, Турци се у свом разговору враћају на земљу и на оно због чега им се на душу слегла толика мука и *тврдија*. Узрок је, дабоме, последњи тежак пораз у борбама с Црногорцима и Брђанима, а посебно што је у њиховом најближем суседству, ни мање ни више него *враћ црни зацарио ђавола*, а све – како они мисле – *на зло наше и на њакосии тешку*. Њихово надметање у ружењу и куђењу Црногораца прекида Мула Хасан, чудећи се томе како се може тако упорно кудити оно *што се кудити не да*. Његово гледање на поступке и понашање Црногораца крајње је непристрасно – питање, је наравно, колико уверљиво и логично, с обзиром на уметнички поступак и природу односа међу сукобљеним странама у делу. У сваком случају, оно и тоном и смислом неодољиво подсећа на умовање Вишњићевог јунака старца Фоча. Право је нападнутог да се од нападача брани свим расположивим средствима, из чега је уследио закључак: *зло чиниши, ко се од зла брани, / тво злочинства није никаквоја*. Осим прејакe речи *никаквоја*, мисао би се, можда, могла и прихватити као апсолутна истина да, у међувремену, није смишљен злочин који се зове *прекомерна употреба силе* и у одбрани од зла. Расправа међу Турцима, помало неочекивано, али као што рекох, у духу размишљања старца Фоча креће у правцу набрајања грехова које су починили Турци. Тиме су они сами заслужили срџбу у казну Алахову. Умни и непристрасни Мула Хасан примећује, а песник прижељкује, знаке и једног и другог. Уместо оног из *Горској вијенца: Бој се граи на Србе разљуши*, овде би се то исто, с много разлога, могло казати за Турке. Иначе *Пејом дјејсвију*, осим што је њиме убрзано завршно казивање о крају живота и чудне седмогодишње владавине Црном Гором и Брди-ма – Шћепана Малог, аутор је наменио и улогу да из посебног угла баци светло на јунака из наслова драмског пева, за кога се, ипак, не би могло казати и да је главни, пошто је то црногорски народ, али још пре и више улога овога *дјејсвија* је да, колико-толико, објективизира похвале које су током целе приче издашно упућиване властитом племену и народу.

То је, уосталом, била Његошева стална брига јер су га, као духовног и световног поглавара Црне Горе и Брда, веома љутиле и жалостиле злонамерне приче о њему и његовом народу, о чему сведоче и нека његова писма, посебно она која је слао руском конзулу Јеремји Гагићу. О томе у овоме спеву говори и војвода Драго, који се упиње да докаже како Црногорци, будући *на твојрку њексијанској сили*, осим *крвљењем и стираним жртвама* друкчије и не могу *остати њравим Црноорцем*. Војводи је, такође, јасно да клевете и лажи о његовом народу, које се по свету немилице просипљу и шире, сâми они су немоћни да исправе и зауста-

ве. Па кад је већ тако, како каже *залуду* сав труд око тога, а за то се плаћа превисока цена он, слично Вуку Мићуновићу у *Горском вијенцу*, позива своје сународнике: *Но удримо док је од нас њраја душманина / слобде јуначке*. На другу и друкчију слободу на том месту и времену није се ни могло рачунати.

У сваком случају, *Пеџим дјејсџвијем* заокружен је приказ кротких победника у неравноправј борби против тираније. Они сад *сџокојно љуше* и чекају да тек од *вјешџој љуслара* чују праву истину о свом подвигу, ону која нуди једну посебну врсту стварности и која ће на прави начин чувати и памтити истину о подвигу који су учинили. А подвиг је њихов ипак такав да својом величином *надвисује све окиџе вјешџијех љусларах*, па чак и *све оно шџо се изреџи може у љохвалу љравоме виџешџву*. Његош је, према томе, тај најваџи дOMET у песничкој похвали њиховог подвига, на мало необичан начин, ипак задржао за себе, чак и на рачун гусала и гуслара, које је, иначе, веома уважавао.

На крају, могло би се казати да у овоме спеву, који има драмски облик, драмских сукоба и драмске напетости готово и да нема у ономе што чини његову радњу и збивања, али има и једног и другог у ономе што представља његов мисаони слој. То је, наравно, и највреднији вид драматичности, само га је, у односу на спољашњу драматику, нешто теже уочити и препознати. А када се то деси, онда се, управо, за тај слој најтрајније вежемо и задржавамо га у своме памћењу, посебно онда када он достиже снагу и густину пословичког израза, као што је то код Његоша чест случај.

Осим већ поменутих, ево неколико још врло изразитих примера за то: смрт је грка старцу ка џетету; ко посрне, мудроват му бране; приџ` одмјери, па џеш и скочити; ах, судбе се по вјетру окреџу; средства људе чине великима; што џу крити што је пред вратима; што џе мудрост кад јој време није; злобне душе на пакот су спремне; клетa завист душевна је куга; реч је царска, царства религија: нејачега увјерит је трудно; неџе нигда блгородна жртва без обилног плода останути; у бога је тренуџ што и вијек, у бога је вијек што и тренуџ, друкчије се рачуна на небо; обичај је стари Венеције / да све маха пред Стамболом репом; јер небојшу вазда вук изије; часа није ни цар јест не може; из несреџе среџа се излеже; кукање је мати пјесне дивне; гора с гором састат се не може, / али човјек може са човјеком; много огња под малијем лонцем, / ал` џе прснут ал` пролит млијеко; крај имаде куга и зло свако; а да краја не бјеше имало, цијели би свијет поморили; и пшеница имаде кукоља; великаши и гријеше крупно; развеза је боља слабе везе. И још много сличних мисли од којих

су неке, није тешко уочити, само у гусларски десетерац, пресаздане народне мудрости.

Контекст у коме су се нашли сви наведени примери само је њихово родно место, док је домет њиховог значења далеко већи. У томе и јесте њихова снага и лепота. И овде је Његош, пре свега и изнад свега, био песник, па тек онда државник и духовник.

И на сâмом крају, осећам потребу да додам како ме једна, сасвим узгредна, уз то и једина, Његошева напомена у овом делу, којом објашњава да је реч *махови* употребио уместо речи *фишеци* – навела да много непосредније и у свим могућим нијансама његовог значења осетим и разумем много познатији стих из *Горској вијенца: Прејоцу дој даје махове*. Дакле, наоружава га оним што му је потребно за одбрану, али му и даје оруђе да ради оно што жели, што хоће или, најчешће, што мора да уради за себе како би опстао. Истовремено, то је најсигурнија, ако не и једина, помоћ коју у невољама иштемо и имамо право да очекујемо од бога. Невоља је што тога нисмо увек свесни, па тражимо и очекујемо да та помоћ буде непосреднија и очигледнија.

Ljubomir ZUKOVIĆ

THE RANGE AND OUTREACH OF THOUGHT IN NJEGOŠ'
„THE FALSE TSAR STEPHEN THE SMALL”

Summary

Although this work is not such heavily loaded with huge milestones of reflection, which we find, for example, in *The Light*, especially in its inscription, or in *The Mountain Wreath*, primarily in the words of Bishop Danilo and Prior Stefan, we can nevertheless rightly state that in „The False Tsar Stephen the Small” from its beginning to its end, sparkles of wisdom are shed, and at several points even the greater reflection formations. This especially relates to the fatal Serbian proneness to give up their name and national being at the moment they „embrace someone else's faith”. The attention was paid to the problem of hardness and bravery, but also to what has been their opposite and reverses side. To the issue that a slave cannot give firm judgement of the force and power of tyrant, since „the libra in the shaky hand must never measure right”, and, in addition, that the one who commits harm by defending himself from the evil cannot be denominated as a criminal. It was pointed out that the bees without the queen bee are *confused*, whereas, with too many queen bees they get lost; that death is bitter to an old man as much as to the child, that prayers are, mostly, the consequence of trouble and misery that people cope with, although they do not perceive their cause nor the way to solve them. At the end comes the comparison that *The False Tsar Stephen the Small* represents just a fertile ground on which the mentioned thoughts were first planted, but the outreach of which is much wider both in historical and spatial terms.